

Wojnowski, Edmund

Dzieje Warmii i Mazur w latach 1945-1964 : (stan badań)

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 4, 531-540

1964

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

DZIEJE WARMII I MAZUR W LATACH 1945—1964

(Stan badań)

Informacja niniejsza stawia sobie za cel dokonanie przeglądu dorobku badawczego w zakresie humanistyki dotyczącego dziejów Warmii i Mazur w latach 1945—1964. Ze zrozumiałych względów jest on o wiele skromniejszy od dorobku nauki historycznej, związanej z wcześniejszymi dziejami regionu, świadczy jednak o pewnym postępie, jaki w badaniach problematyki współczesnej dokonał się w ostatnich latach. Początek badań nad problematyką regionu po roku 1945 wiąże się z okresem przejmowania tych ziem w polskie władanie. Konieczność ustalenia istniejącego stanu faktycznego i opracowania założeń przyszłej działalności, zarówno na polu społeczno-gospodarczym, politycznym, jak i kulturalnym była bodźcem do rozpoczęcia badań. Wysiłki te znalazły wyraz w materiałach przygotowanych na konferencję naukową poświęconą stanowi i potrzebom gospodarczym Pomorza wschodniego zorganizowaną w 1946 r. w Bydgoszczy przez Instytut Bałtycki. Wyniki tej konferencji opublikowano w wydawnictwie *Stan i potrzeby gospodarcze Pomorza wschodniego*¹⁾. Materiały i informacje na temat stanu poszczególnych dziedzin życia regionu opierające się zarówno na materiałach urzędowych, jak i osobistej obserwacji oraz zawierające elementy indywidualnej oceny autorów oraz postulaty dotyczące sposobów rozwiązania pewnych problemów regionu znajdują się w „Przeglądzie Zachodnim” z pierwszych lat powojennych, „Biuletynie Informacyjno-Publicystycznym” ZAP, „Komunikatach Działu Informacji Naukowej” Instytutu Mazurskiego oraz innych²⁾ wydawnictwach periodycznych. Oddzielną pozycję stanowią materiały Rady Naukowej dla zagad-

¹⁾ *Stan i potrzeby gospodarcze Pomorza wschodniego. Referaty, dyskusja i rezolucje konferencji naukowej Instytutu Bałtyckiego w Bydgoszczy 12—13 XII 1946*. Instytut Bałtycki, Gdańsk—Bydgoszcz—Szczecin 1947.

²⁾ Kazimierz Pietrzak - Pawłowski, *Bilans roczny polityki narodowościowej okręgu mazurskiego*, Przegląd Zachodni, nr 4, 1946, s. 398—401; tenże, *Olsztyn i prowincja*, Przegląd Zachodni, nr 5, 1946, s. 470—472; tenże, *Ruch migracyjny w województwie olsztyńskim*, Przegląd Zachodni, nr 6, 1946, s. 578—581; tenże, *Repolonizacja kulturalna ziemi warmińsko-mazurskiej*, Przegląd Zachodni, nr 7/8, 1946, s. 694—696; Jerzy Antoniewicz, *Praca kulturalno-naukowa w Olsztynie*, Przegląd Zachodni, nr 7/8, 1946, s. 690—693; Kazimierz Pietrzak - Pawłowski, *Promieniowanie kulturalne Olsztyna*, Przegląd Zachodni, nr 10, 1946, s. 864—867; tenże, *Mazury i Warmia aktywizują się*, Przegląd Zachodni, nr 12, 1946, s. 1061—1062; tenże, *Od Prus Wschodnich do województwa olsztyńskiego 1945—1947*, Przegląd Zachodni, nr 2, 1947, s. 133—141; Irena Pietrzak - Pawłowska, *Placówki naukowe Olsztyna*, Przegląd Zachodni, nr 7/8, 1947, s. 652—654; tenże, *Szczyty i niziny kulturalne województwa olsztyńskiego*, Przegląd Zachodni, nr 11/12, 1947, s. 1013—1016; Antoni Zubelewicz, *Województwo olsztyńskie jako teren turystyczny*, Przegląd Zachodni, nr 7/8, 1948, s. 159—161; Jerzy Antoniewicz, *Problemy muzealnictwa na obszarze województwa olsztyńskiego*, Przegląd Zachodni, nr 9, 1948, s. 326—331; tenże, *Prace nad tworzeniem rezerwatów archeologicz-*

nień ziem odzyskanych³⁾. Ze względu na charakter tych publikacji można je w znacznej części zakwalifikować do kategorii źródeł historycznych.

Pierwszą próbą ukazania powojennego rozwoju regionu stanowią artykuły zamieszczone w dwutomowym wydawnictwie Instytutu Zachodniego z 1953 r. pod redakcją S. Zajchowskiej i M. Kielczewskiej-Zaleskiej *Warmia i Mazury*⁴⁾. Opublikowano w nich po raz pierwszy ogólny obraz stanu poszczególnych dziedzin życia regionu w momencie przejmowania tych ziem przez władze polskie oraz osiągnięć w odbudowie regionu w pierwszych latach powojennych. Materiał ten ma charakter drobnych przyczynków opracowanych metodą opisową, bez analizy procesów, które zachodziły w regionie od 1945 r. Przeobrażeniem i osiągnięciom gospodarczym województwa olsztyńskiego poświęcony jest obszerny, oparty o szerszą podstawę źródłową, artykuł Zbigniewa Januszki, zamieszczony w „Przeglądzie Zachodnim”⁵⁾. W 1945 r. ukazało się *Województwo olsztyńskie* Zbigniewa Januszki i Marii Kielczewskiej-Zaleskiej⁶⁾. Jest to zarys geografii gospodarczej regionu. W 1957 r. jako jeden z rozdziałów wydawnictwa Instytutu Zachodniego Odbu-

nych w województwie olsztyńskim, *Przegląd Zachodni*, nr 1/2, 1949, s. 126—131; Emilia Sukertowa-Biedrawina, *Muzeum Mazurskie w Szczytnie*, *Przegląd Zachodni*, nr 3/4, 1949, s. 263—265; Witold Kochański, *Ziemia Warmińsko-Mazurska w pierwszych latach powojennych*, *Przegląd Zachodni*, nr 7/8, 1949, s. 150—155; Emilia Sukertowa-Biedrawina, *II Targi Olsztyńskie*, *Przegląd Zachodni*, nr 9/10, 1949, s. 299—300; tejże, *Na marginesie objazdowej wystawy; Mikołaj Kopernik; Mazurskie tkaniny i druki na wystawie Polskiego Związku Zachodniego w Mrągowie*, *Przegląd Zachodni*, nr 11, 1949, s. 503 i 504; tejże, *Muzeum Mazurskie*, *Przegląd Zachodni*, nr 1/2, 1950, s. 86—89; Władysław Gębik, *Wystawa przyrodnicza w Olsztynie*, *Przegląd Zachodni*, nr 9/10, 1952, s. 265—268; Władysław Wach, *Weryfikacja ludności miejscowej na Mazurach i Warmii*, *Strażnica Zachodnia*, nr 6, 1946, s. 221; *Przemysł na Pomorzu wschodnim* ZAP, *Biuletyn Informacyjno-Publicystyczny*, Materiały, nr 29, 1946, M, K 8—10; A. S., *Obcy korespondenci o Ziemiach Odzyskanych*, *Strażnica Zachodnia*, nr 9/11, 1946, s. 330—333; *Memoriał Mazurskiej Wojewódzkiej Rady Narodowej w sprawie połączenia wszystkich powiatów byłych Prus Wschodnich*, ZAP, *Biuletyn Informacyjno-Publicystyczny*, Materiały, nr 28, 1946, M, k 17—23; *Odbudowa Okręgu Mazurskiego* ZAP *Biuletyn Informacyjno-Publicystyczny*, Materiały, nr 20, 1946, M, k 16—24; Anna Dąbek, *Olsztyn walczy o prawo do życia*, ZAP, *Biuletyn Informacyjno-Publicystyczny*, Materiały, nr 29, 1946, M, k 12—15; Bohdan Wilamowski-Korolewicz, *Wytyczne długofalowego planu odbudowy i przebudowy gospodarki województwa olsztyńskiego*, *Komunikaty Działu Informacji Naukowej* 1947, nr 3, s. 1.

³⁾ Opublikowane materiały Sesji Rady Naukowej dla zagadnień ziem odzyskanych wymieniają ze względu na ich wartości poznawcze koncepcji i poglądów na rozwiązanie kluczowych problemów ziem odzyskanych. Dla dziejów regionu szczególne znaczenie posiadają materiały dotyczące problemu sadniczego, polityki agrarnej i ludności autochtonicznej. Do wysuniętych przez Radę Naukową koncepcji w tych sprawach ustosunkowuje się Bohdan Wilamowski w swej dysertacji doktorskiej.

⁴⁾ *Warmia i Mazury*. Praca zbiorowa pod redakcją Stanisława Zajchowskiej i Marii Kielczewskiej-Zaleskiej, Instytut Zachodni, Poznań 1953. Autorami artykułów rozdziału trzeciego traktującego o okresie po 1945 są: J. Lewiński, *Zniszczenia wojenne*; B. Wiesiołowski, *Odbudowa administracji oraz Stosunki ludnościowe*; J. Zubelewicz, *Odbudowa Komunikacji*; J. Lewiński, *Użytkowanie ziemi*; J. Stefanowicz, *Przemysł i spółdzielczość pracy*; Zbigniew Januszko, *Handel i spółdzielczość*; H. Dąbrowski, *Przejawy życia kulturalnego*.

⁵⁾ Zbigniew Januszko, *Przeobrażenie i osiągnięcia gospodarczo-społeczne województwa olsztyńskiego*, *Przegląd Zachodni*, nr 9, 1954, s. 109—133.

⁶⁾ Zbigniew Januszko, Maria Kielczewska-Zaleska, *Województwo olsztyńskie (zarys geografii gospodarczej)*, Warszawa 1955.

dowa ziem odzyskanych pod redakcją K. Piwarskiego i S. Zajchowskiej wydrukowano pracę Stanisława Gwiaździnińskiego *Warmia i Mazury*⁷⁾. Autor podjął w niej próbę wstępnej syntezy rozwoju gospodarczego regionu w dziesięcioleciu 1915—1955.

Wymienione dotychczas publikacje stanowią w pewnym sensie zwartą grupę. Dotyczą one chronologicznie pierwszego dziesięciolecia Polski Ludowej. Posiadają też, z wyjątkiem pracy Rudolfa Neumanna, wydanej w NRF wspólny zakres tematyczny i zbliżoną konstrukcję. Prace te ukazują rozwój poszczególnych dziedzin gospodarki regionu, omawiają pewne zagadnienia z dziedziny kształtowania się stosunków ludnościowych oraz rozwoju oświaty i życia kulturalnego. Ich autorzy, jak się wydaje, pracowali w oparciu o podobny typ materiału źródłowego, jaki stanowi urzędowa sprawozdawczość, na skutek czego uzyskali opisowy i statyczny obraz poruszanych problemów. Zwraca uwagę fakt, że w omawianych pracach poświęca się stosunkowo niewiele miejsca problematyce wiejskiej. Rozdziały traktujące o niej wyróżniają się tak konstrukcją, jak i zasobem materiału faktograficznego. Na oddzielną uwagę zasługuje praca Stanisława Gwiaździnińskiego. Autor ma ambicje dokonania wstępnej syntezy rozwoju Warmii i Mazur w pierwszym dziesięcioleciu Polski Ludowej. Nie pomniejszając wartości tej pracy, wypada zauważyć, że autorowi nie udało się uniknąć pewnej powierzchowności w ocenie poruszanych problemów. Jest to zresztą zrozumiałe, jeżeli weźmie się pod uwagę brak prac analitycznych, na podstawie których autor mógłby się pokusić o pełną syntezę⁸⁾. Pierwsze dziesięciolecie Polski Ludowej na Warmii i Mazurach doczekało się także oceny, jak już wspomniano ze strony rewizjonistycznej historiografii zachodniemieckiej, w cyklu publikacji przygotowanych przez Instytut J. G. Herdera pod tytułem *Ostdeutschland unter fremder Verwaltung 1945—1955*. Jako pierwsza ukazała się praca Rudolfa Neumanna, *Ostpreussen unter polnischer und sowjetischer*⁹⁾ *Verwaltung*. Ze względu na oczywistą inspirację polityczną i wynikający z niej charakter pracy Neumanna, należy ją rozpatrywać oddzielnie. Składa się ona z dwóch części — pierwszej, poświęconej obszarowi byłych Prus Wschodnich, który znajduje się w granicach Państwa Polskiego, i drugiej, poświęconej obwodowi kaliningradzkiemu. Neumann stara się skrupulatnie stworzyć pozory naukowego obiektywizmu, o czym ma świadczyć m. in. szeroko rozbudowany aparat naukowy. Bazą źródłową, na której oparł swoje wywody, są przede wszystkim polskie publikacje i polska prasa oraz publikacje zachodniemieckie. Pomijając wąski charakter wykorzystanej przez niego bazy źródłowej wypada zauważyć, że autor korzystał z niej i interpretował ją dosyć swobodnie. Starał się przede wszystkim udowodnić zasadniczą tezę, że dzie-

⁷⁾ *Odbudowa ziem odzyskanych*, Praca zbiorowa pod redakcją Kazimierza Piwarskiego i Stanisławy Zajchowskiej. Poznań 1957, Instytut Zachodni. *Warmia i Mazury* w opracowaniu Stanisława Gwiaździnińskiego.

⁸⁾ Wojciech Wrzesiński zamieścił obszerną recenzję pracy Stanisława Gwiaździnińskiego w „Komunikatach Mazursko-Warmińskich” nr 2 (60), 1958. Autor zwraca w niej uwagę na szereg niekonsekwencji w artykule Gwiaździnińskiego. Wywody Wrzesińskiego wnoszą też nowe momenty, które zostały pominięte w artykule, albo potraktowane zbyt powierzchownie. Wrzesiński kończy sformułowanie postulatów badawczych, których realizacja pozwoli na pełniejsze potraktowanie tematu.

⁹⁾ Rudolf Neumann, *Ostpreussen unter polnischen und sowjetischer Verwaltung*, Frankfurt a/M. 1955. (Z opracowań zachodnio-niemieckich wymieniamy jedynie pracę Neumanna ze względu na to, że obejmuje ona zwarty okres 1945—1955 oraz aspiruje do syntezy tego okresu z pozycji rewizjonistycznych).

sięcioletni okres polskiego władania Warmią i Mazurami pociągnął za sobą upadek gospodarczy i kulturalny regionu w porównaniu do stanu z czasów niemieckich. Neumann usiłował pokazać, że do 1955 r. Polska nie zdołała osiągnąć w podstawowych dziedzinach życia regionu stanu wyjściowego, za który przyjmuje on rok 1939. Neumann nie zadał sobie trudu dokonania oceny stopnia zniszczeń wojennych (materiał i to publikowany do tego zagadnienia jest dostępny) oraz całokształtu warunków, które towarzyszyły powrotowi do Polski opisywanej przez niego części Prus Wschodnich.

Pierwszą próbą odpowiedzi na pracę Neumanna jest artykuł polemiczny Wojciecha Wrzesińskiego zamieszczony w „Komunikatach Mazursko-Warmińskich”¹⁰⁾. Autor na podstawie wyników własnych badań podważył przede wszystkim metodę przyjętą przez Neumanna oraz wykazał cały szereg nieścisłości w przytoczonych przez niego danych statystycznych. Polemizując z Neumannem, Wrzesiński przedstawił własny punkt widzenia na szereg problemów poruszonych w jego pracy, zwłaszcza na sprawy ludności rodzimej. Wsuwa on postulat rozpoczęcia przez polską naukę badań szczegółowych sygnalizując ewentualne ich kierunki.

Do grupy publikacji, które zawierają ogólną charakterystykę rozwoju i przeobrażeń społeczno-gospodarczych i kulturalnych, należą wydane przez „Pojezierze” monografie trzech powiatów województwa olsztyńskiego: kętrzyńskiego¹¹⁾, szczytyńskiego¹²⁾ i nowomiejskiego¹³⁾. We wszystkich wymienionych monografiach problemy rozwoju powiatów po 1945 r. zajmują prawie jedną trzecią ich objętości. Rozdziały dotyczące tego okresu mają w zasadzie charakter informacji o stanie i rozwoju poszczególnych dziedzin życia gospodarczego i społeczno-kulturalnego powiatu. Korzystnie, w stosunku do dwu pozostałych, wyróżnia się monografia nowomiejska. Autor rozdziału poświęconego dziejom tego powiatu w okresie Polski Ludowej zgromadził dość obszerny materiał faktograficzny oraz próbował ukazać procesy społeczne, jakie dokonały się w tym okresie.

W monografii szczytyńskiej zwracają uwagę wspomnienia pionierów wiązane do rozdziału traktującego o Polsce Ludowej. Dają one częściowe choćby wyobrażenie klimatu społecznego pierwszych lat powojennych.

W sposób pośredni dotyczą Warmii i Mazur także publikacje pozaregionalne, przede wszystkim wydawnictwa Instytutu Zachodniego w Poznaniu. Omawiają one cały szereg zagadnień gospodarczych, społecznych i kulturalnych w przekroju całych ziem zachodnich i północnych¹⁴⁾. Znaczenie ich dla badań regionalnych polega na tym, że pokazują procesy i zjawiska charakterystyczne dla tych ziem i stanowią w pewnym stopniu przykład metody badawczej. Przynoszą one także szereg cennych ustaleń faktograficznych dotyczących Warmii i Mazur. Próba uchwycenia dotychczasowego stanu badań

¹⁰⁾ Wojciech Wrzesiński, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, nr 3 (58) 1957, s. 174—181.

¹¹⁾ Zofia Licharewa, *Kętrzyn. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1962, s. 161.

¹²⁾ *Szczytno. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1962. (Praca zbiorowa), s. 413.

¹³⁾ *Nowe Miasto. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1963, s. 240.

¹⁴⁾ *Polskie Ziemie Zachodnie*. Praca zbiorowa. Poznań 1959; *Rozwój gospodarczy Ziem Zachodnich i Północnych Polski*. Praca zbiorowa. Warszawa 1960; *Polska Zachodnia i Północna*, Poznań—Warszawa 1961; Stanisław Smoliński, Mieczysław Przedpelski, Bohdan Gruchman, *Struktura przemysłu Ziem Zachodnich w latach 1939—1959*, Poznań 1961; *Studia nad zagadnieniami gospodarczymi i społecznymi Ziem Zachodnich I—V*.

nad dziejami Warmii i Mazur w latach 1945—1964 jest przygotowywana do druku *Księga XX-lecia województwa olsztyńskiego*¹⁵⁾. Będzie się ona składać z kilkudziesięciu artykułów dotyczących podstawowych dziedzin życia społeczno-gospodarczego, politycznego i kulturalnego regionu w latach 1945—1964. Wydawnictwo to jednak nie pretenduje do roli syntezy dziejów regionu w dwudziestolecie. Kilka artykułów o Olsztynie przygotowano dla znajdującego się w druku wydawnictwa zbiorowego *Szkiec olsztyński*. Następną grupę opracowań i publikacji tematycznie i chronologicznie związaną z okresem Polski Ludowej stanowią prace szczegółowe, zamieszczone w większości w periodykach i wydawnictwach seryjnych, wśród których szczególne miejsce zajmują „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” oraz „Rozprawy i Materiały” Ośrodka Badań Naukowych. Publikacje, o których mowa, dotyczą kilku grup problemowych. Kluczowe zagadnienie dla pierwszych lat powojennych regionu — osadnictwo — podjęte zostało przez Wojciecha Wrzesińskiego w artykule *Proces zasiedlenia województwa olsztyńskiego*¹⁶⁾. Autor podjął w nim próbę ukazania tego procesu na tle skomplikowanych stosunków politycznych, towarzyszących przejmowaniu Warmii i Mazur w polskie władanie. Autor po raz pierwszy w historiografii regionu zajął się szerszym zagadnieniem polskiej ludności miejscowego pochodzenia. Samemu przebiegowi osadnictwa poświęcił w artykule niewiele miejsca. Całą uwagę skupił na analizie zjawisk ogólnych towarzyszących procesowi zasiedlenia województwa olsztyńskiego i uchwyceniu głównych jego etapów. Problematyce osadniczej poświęcona jest także dysertacja doktorska Bohdana Wilamowskiego¹⁷⁾. Autor dokonał w niej oceny warunków i przebiegu osadnictwa rolniczego w województwie olsztyńskim. Praca oparta jest o szeroką podstawę źródłową. Szczególną wartość posiadają te rozdziały pracy, które wykorzystując bogaty materiał statystyczny, analizują przemiany struktury rolnej i na ich tle rozpatrują przebieg osadnictwa rolniczego. Badania nad przebiegiem osadnictwa w powiecie nidzickim prowadzi także Cecylia Rainko¹⁸⁾. Bohdan Wilamowski i Józef Mucha opublikowali na temat osadnictwa wiejskiego w województwie olsztyńskim obszerny szkic w „Komunikatach Mazursko-Warmińskich”¹⁹⁾.

Stosunkowo pokaźną literaturę posiadają problemy ludnościowe województwa. Wzmianki o nich znajdują się we wspomnianych już na wstępie materiałach publikowanych w „Przeglądzie Zachodnim”²⁰⁾. Władysław Wach wydrukował w „Strażnicy Zachodniej” z 1946 r. szkic na temat weryfikacji

¹⁵⁾ *Księga XX-lecia województwa olsztyńskiego* ukaże się jako tom VI „Rocznika Olsztyńskiego” o objętości około 30 arkuszy wydawniczych.

¹⁶⁾ Wojciech Wrzesiński, *Proces zasiedlenia województwa olsztyńskiego w latach 1945—1949*, Studia nad zagadnieniami gospodarczymi i społecznymi Ziemi Zachodnich, Zeszyt I. *Problemy rozwoju gospodarczego i demograficznego Ziemi Zachodnich w latach 1945—1958*, s. 170—205.

¹⁷⁾ Bohdan Wilamowski obronił na Wydziale Rolniczym Wyższej Szkoły Rolniczej w Olsztynie pracę doktorską pt. *Studia z założeń i początków osadnictwa rolniczego na terenie województwa olsztyńskiego w latach 1945—1948*. Maszynopis w Bibliotece WSR Olsztyn.

¹⁸⁾ Cecylia Rainko przygotowuje pracę magisterską w Wyższej Szkole Nauk Społecznych na temat: *Osadnictwo rolne w pow. nidzickim w latach 1945—1948*.

¹⁹⁾ Bohdan Wilamowski, Józef Mucha, *Osadnictwo wiejskie w województwie olsztyńskim po roku 1945*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 2 (72), 1961, s. 190—219.

²⁰⁾ Zob. przyp. 2.

ludności miejscowej na Mazurach i Warmii²¹⁾. Ten sam autor analizował na łamach „Komunikatów” rozwój ludnościowy województwa olsztyńskiego w pierwszym dziesięcioleciu 1945—1955²²⁾. Współczesną problematykę demograficzną w różnych aspektach podjęli Stanisław Zyromski i Zdzisław Grzesiak i Małgorzata Ostojńska. Stanisław Zyromski obok artykułów w „Komunikatach”²³⁾ opublikował pracę *Rozwój ludności Olsztyna w latach 1945—1961*²⁴⁾ wydaną w serii „Rozpraw i Materiałów”. Cenną inicjatywę grupy demografów stanowiła sesja naukowa, poświęcona problemom ludnościowym województwa olsztyńskiego. Dorobek tej sesji, na który obok referatu prof. dra Edwarda Rosseta składają się referaty wymienionych wyżej autorów oraz dyskusja, wydany został pod tytułem *Konferencja demograficzna*. W przygotowaniu do druku znajdują się prace Zdzisława Grzesiaka i Małgorzaty Ostojńskiej poświęcone problematyce demograficznej województwa olsztyńskiego²⁵⁾.

Na tle dorobku w badaniach stosunków ludnościowych regionu, odbijają się wyraźnie braki środowiska olsztyńskiego — w dziedzinie badań socjologicznych. Poza drobnymi artykułami w „Przeglądzie Zachodnim” i „Euhemerze”²⁶⁾ nie ukazały się dotychczas obszerniejsze prace podejmujące problematykę socjologiczną regionu. Jedyną większą pozycją socjologiczną dotyczącą Warmii i Mazur jest dysertacja doktorska Marii Lili Szwengrub obroniona na Uniwersytecie Poznańskim²⁷⁾. Autorka podjęła w niej jeden z najbardziej skomplikowanych problemów socjologicznych regionu — świadomość narodową Warmiaków i Mazurów.

²¹⁾ Władysław Wach, *Weryfikacja ludności miejscowej na Mazurach i Warmii*, Strażnica Zachodnia, nr 6, 1946, s. 221—224.

²²⁾ Władysław Wach, *Z zagadnień ludnościowych województwa olsztyńskiego*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 2 (60), 1958, s. 154—163.

²³⁾ Stanisław Zyromski, *Emigracja wsi województwa olsztyńskiego do miast w latach 1953—1960*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 1 (75), 1962, s. 187—225; *Przeobrażenia demograficzne w województwie olsztyńskim*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 3 (85), 1964, s. 334—371.

²⁴⁾ Stanisław Zyromski, *Rozwój ludności Olsztyna w latach 1945—1961*, Olsztyn 1964.

²⁵⁾ Małgorzata Ostojńska, *Ruch naturalny w Olsztyńskim w latach 1950—1960*; Zdzisław Grzesiak, *Prognoza rozwoju ludności w Olsztyńskim i bilans siły roboczej*.

²⁶⁾ M. in. Maria Lili Szwengrub, *Podjęcie badań socjograficznych na Warmii i Mazurach*, Przegląd Zachodni, z. 1, 1958, s. 176—179; teże, *Rumy. Studium socjologiczne. Opracowane na podstawie własnych materiałów terenowych*. Maszynopis. Warszawa 1957 (Towarzystwo Rozwoju Ziemi Zachodnich), s. 36 + ok. 20 arkuszy materiałów terenowych; teże, *Grupa staroobrzędowców w pow. Mrągowo, województwo olsztyńskie*. Euhemer — Przegląd Religioznawczy, nr 2/3, 1958, s. 64—70; teże, *Narastanie nowych więzi społecznych na terenie województwa olsztyńskiego. Opracowanie na podstawie własnych materiałów terenowych*. Maszynopis. Warszawa 1958 (Wydział Kultury PWRN Olsztyn), s. 49 + materiały; teże, *Sekta religijna w województwie olsztyńskim*. Maszynopis. Warszawa 1958—1959 (Polskie Towarzystwo Religioznawcze), s. 45; teże, *Zderzenie kultur regionalnych na Warmii i Mazurach*. Maszynopis. Warszawa 1959 (Polskie Towarzystwo Ludoznawcze. Olsztyn), s. 22; teże, *Mormoni w województwie olsztyńskim (badania terenowe)*, Euhemer, nr 3, 1962, s. 62—69; teże, *Z badań socjograficznych we wsi Rumy na Mazurach*. Przegląd Zachodni, nr 3, 1958, s. 176—178.

²⁷⁾ Lili Maria Szwengrub, *Zagadnienia polskiej świadomości narodowej u Warmiaków i Mazurów*. Rczprawa doktorska napisana na UAM w Poznaniu w 1963. Maszynopis w Bibliotece Ośrodka Badań Naukowych (dalej OBN) im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie.

Chociaż Warmia i Mazury były terenem dość licznych badań socjologicznych, głównie ze strony ośrodka warszawskiego, materiał i wyniki z tych badań są rozproszone i w większości nie znalazły odbicia w literaturze.

W ostatnich latach wzrosła ilość pozycji podejmujących problematykę ekonomiczną. Z wyjątkiem artykułu Stanisława Gwiaźdzzińskiego zamieszczonego w „Przeglądzie Zachodnim”²⁸⁾, w którym autor przeanalizował rozwój gospodarczy miast województwa olsztyńskiego oraz możliwości ich aktywizacji są to głównie rozprawy zamieszczone w „Komunikatach Mazursko-Warmińskich” i w większości podejmujące problematykę wiejską. Dotyczą one wybranych zagadnień polityki agrarnej, struktury pożywania gospodarstw chłopskich, podziału ich dochodów, kadry rolniczej w województwie olsztyńskim, rozwoju PGR-ów i innych problemów²⁹⁾. Ostatni numer „Komunikatów” przyniósł artykuł Jerzego Suchty, będący próbą syntetycznego ujęcia rozwoju gospodarki rolnej województwa w latach 1945—1963³⁰⁾. W 1961 r. ukazała się monografia spółdzielczości zaopatrzenia i zbytu na Warmii i Mazurach. Jest to opracowanie popularne, bez większych walorów naukowych³¹⁾.

Istotną wartość dla badania zagadnień kulturalnych regionu po 1945 r. posiadają materiały opublikowane na ten temat w postaci artykułów, komunikatów i informacji. Pierwsze z nich ukazały się w „Przeglądzie Zachodnim” w opracowaniu Ireny i Kazimierza Pietrzak-Pawłowskich, Jerzego Antoniewicza³²⁾, Tadeusza Grygiera, Władysława Gębika oraz Emilii Biedrawiny-Sukertowej³³⁾. W „Komunikatach Mazursko-Warmińskich” wyniki swych badań nad rozwojem sieci szkolnej w kilku powiatach województwa opublikował Stanisław Wiśniewski³⁴⁾. Jan

²⁸⁾ Stanisław Gwiaźdzziński, *Analiza rozwoju gospodarczego miast województwa olsztyńskiego oraz możliwości ich aktywizacji*, Przegląd Zachodni, nr 3, 1957, s. 86—115. Praca ta zawiera ciekawy materiał faktograficzny pozwalający prześledzić zjawiska związane z odbudową miast regionu po 1945 r. Wskazuje ona w oparciu o ocenę aktualnego stanu na potrzeby gospodarze miast, sugeruje niektóre kierunki ich zaspokojenia. Jest to pierwszy tak zwarty opublikowany materiał o problemach miast regionu po 1945 r. dający jednocześnie interesujący szkic historyczny.

²⁹⁾ Bohdan Wila m o w s k i, Józef Mucha, *Organizacja zarządu oraz rozwój sił wytwórczych w gospodarstwach państwowych województwa olsztyńskiego w latach 1945—1961*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 1 (75), 1962, s. 226—270; Janusz P i a s n y, *Poziom i struktura konsumpcji w gospodarstwach chłopskich na Warmii i Mazurach*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 4 (82), 1963, s. 597—615; Kazimierz M a j e w s k i, *Wykwalifikowana kadra w rolnictwie województwa olsztyńskiego w latach 1959 i 1963*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 4 (82), 1963, s. 617—639; Janusz P i a s n y, *Wytwarzanie i podział dochodów w gospodarstwach chłopskich województwa olsztyńskiego*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 3 (85), 1964, s. 289—312; Józef P l e b a n, Bohdan W i l a m o w s k i, *Z badań nad dochodem społecznym województwa olsztyńskiego*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1964, nr 2 (84), s. 207—231.

³⁰⁾ Jerzy S u c h t a, *Podstawowe wskaźniki rozwoju województwa olsztyńskiego w latach 1945—1963*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1964, nr 3 (85), s. 313—334.

³¹⁾ Irena K a s p r o w i c z, Stefan R ó z y c k i, *Spółdzielczość zaopatrzenia i zbytu na Warmii i Mazurach*, Warszawa 1961, s. 194.

³²⁾ Zobacz przypis nr 2.

³³⁾ Tadeusz G r y g i e r, *Oświata w województwie olsztyńskim*, Przegląd Zachodni nr 4, 1957, s. 466—471; Władysław G ę b i k, *Dziesięciolecie starań o upowszechnienie wiedzy o historii i kulturze Warmii i Mazur*, Przegląd Zachodni, nr 4, 1957, s. 459—466; Emilia S u k e r t o w a - B i e d r a w i n a, Muzeum Mazurskie, Przegląd Zachodni, nr 1—2, 1950, s. 86.

³⁴⁾ Stanisław W i ś n i e w s k i, *Rozwój sieci szkół podstawowych w latach 1945—1955 na terenie powiatu bartoszyckiego*, Komunikaty Mazursko-Warmiń-

Wróblewski przedstawił na łamach tychże „Komunikatów” wyniki badań nad rozwojem bibliotek publicznych w latach 1946—1959³⁵). O dorobku wydawniczym w latach 1945—1960 pisał Władysław Ogrodziński³⁶), zaś rozwój badań historycznych omówił Wojciech Wrzesiński³⁷). Dla poznania rozwoju olsztyńskiego środowiska naukowego humanistycznego cenny materiał zawiera *Kronika naukowa województwa olsztyńskiego*, „Komunikatów” oraz *Kronika „Rocznika Olsztyńskiego”*. Jeżeli mowa o „Komunikatach”, warto zwrócić uwagę na polemiki z rewizjonistycznymi wydawnictwami zachodnioniemieckimi zamieszczone w dziale recenzji i omówień. Polemiki i recenzje dotyczące tych prac zachodnioniemieckich, które w całości lub w części podejmują problemy naszego regionu po 1945 r. Ostatni numer „Komunikatów”, przynosi bardzo cenne opracowanie Tadeusza Grygiera o dokumentacji archiwalnej urzędów województwa olsztyńskiego po 1945 r.³⁸). Daje ono obok informacji archiwalnej także podstawowe wiadomości o początkach polskiej administracji na Warmii i Mazurach. W „Komunikatach” znajdziemy także jedyną szerszą informację o działaniach wojennych, w wyniku których wywołone zostały nasze ziemie.

Wśród dotychczasowych publikacji, podejmujących współczesną problematykę regionalną, najskromniejsze miejsce zajmują zagadnienia życia politycznego, którymi zainteresowało się jedynie środowisko działaczy partyjnych, a częściowo także pracowników Zakładu Historii Partii przy KC PZPR³⁹). Pionierską pozycją w tej dziedzinie jest wydawnictwo Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Olsztynie *PPR na Warmii i Mazurach*⁴⁰), które ukazało się w związku z obchodami piętnastej rocznicy powstania partii. Ma ono jednak charakter popularnonaukowy. Na uwagę zasługuje artykuł Kazimierza Rokoszewskiego zawarty w tym wydawnictwie, który w oparciu o archiwalia partyjne podejmuje próbę uchwycenia głównych etapów rozwoju Polskiej Partii Robotniczej w regionie, oraz sygnalizuje stosunek tej partii do węzłowych problemów regionu w latach 1945—1948. Ten sam autor wraca do problematyki roli PPR w kształtowaniu nowej rzeczywistości społeczno-politycznej na Warmii i Mazurach w referacie na Walnym Zjeździe Polskiego Towarzystwa Historycznego w Olsztynie w 1962 r.⁴¹). O rozwoju Związków Zawodowych w Olsztyńskim pisze Cecylia Rainko w „Biuletynie Biura

skie, nr 1 (63), 1959, s. 84—97; tenże, *Rozwój sieci szkół podstawowych w latach 1945—1955 na terenie powiatu ostródzkiego*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 4 (70), 1960, s. 558—580.

³⁵) Jan Wróblewski, *Rozwój bibliotek powszechnych w powiecie olsztyńskim w latach 1946—1959*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 3 (69), 1960, s. 395—412; tenże, *Publiczne biblioteki powszechne województwa olsztyńskiego w latach 1946—1959*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 1 (71), 1961, s. 69—113.

³⁶) Władysław Ogrodziński, *Dorobek wydawniczy województwa olsztyńskiego w zakresie humanistyki w latach 1945—1960*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1960, nr 4 (70), s. 617—633.

³⁷) Wojciech Wrzesiński, *Rozwój badań historycznych w Olsztyńskim 1945—1962*, Acta Poloniae Historica, X, 1964, s. 131—141.

³⁸) Tadeusz Grygier, *Dokumentacja archiwalna urzędów województwa olsztyńskiego*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1964, nr 3 (85), s. 346—371.

³⁹) Norbert Kołomejczyk pracował nad zagadnieniem rozwoju organizacyjnego PPR na ziemiach odzyskanych; N. K., *Powstanie i rozwój organizacyjny PPR na Ziemiach Odzyskanych*, Z Pola Walki, 1959, nr 2, s. 80—100.

⁴⁰) *PPR na Warmii i Mazurach*, Olsztyn 1959.

⁴¹) Kazimierz Rokoszewski, *Rola Polskiej Partii Robotniczej w kształtowaniu władzy ludowej i procesie integracji na Mazurach i Warmii w latach 1945—1947*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1962, nr 2 (76), s. 337—356.

Historycznego" CRZZ⁴²⁾. Problematyki politycznej pierwszych lat powojennych dotyczy popularny szkic wydany przez TRZZ⁴³⁾. Elementy wiedzy o pierwszych miesiącach organizowania się życia politycznego zawarte są we *Wspomnieniach o Jakubie Prawinie*⁴⁴⁾, Pełnomocniku Rządu na Okręg Mazurski oraz w okolicznościowych wydawnictwach: *Ludzie czynu*⁴⁵⁾ i przewodniku po wystawie z okazji dwudziestej rocznicy powstania PPR⁴⁶⁾. Ostatnie dwa lata przyniosły wzrost zainteresowania problematyką polityczną regionu, co nastąpiło na skutek inicjatywy Wyższej Szkoły Nauk Społecznych, której absolwenci pochodzący z Olsztyńskiego przygotowali kilka prac magisterskich z tego zakresu. Roman Sobczak napisał pracę o Związku Walki Młodych w Olsztyńskim⁴⁷⁾, Mięczysław Winnicki⁴⁸⁾ o problemie ludności ukraińskiej, a Jan Blesiński o działalności Zarządu Miejskiego w Olsztynie⁴⁹⁾. Interesującą pozycję stanowi praca magisterska Klemensa Romanowskiego⁵⁰⁾, opracowana na seminarium magisterskim Wydziału Prawa Uniwersytetu Warszawskiego. Omawia ona położenie prawne polskiej ludności rodzimej w województwie olsztyńskim w latach 1945—1960. W ostatnim roku podjęto badania różnych problemów politycznych, mające stanowić podstawę do opracowania dysertacji doktorskich. Badania te dotyczą rozwoju ruchu ludowego, kształtowania się stosunków politycznych w latach 1945—1947 oraz rozwoju życia kulturalnego regionu.

Jak wynika z dokonanego przeglądu stanu badań i publikacji, obejmujących chronologicznie okres dwudziestolecia PRL, środowisko olsztyńskie ma w tej dziedzinie do odnotowania dość interesujący dorobek. Cięży na nim co prawda pewna jednostronność znajdująca wyraz w dysproporcji między publikacjami omawiającymi problematykę rozwoju gospodarczego, a tymi, które reprezentują badania procesów społecznych oraz rozwoju stosunków politycznych. Można także wysunąć zastrzeżenia, czy wszystkie omawiane w niniejszej informacji prace odpowiadają w pełni wymogom prac naukowych. Uderza wreszcie w dotychczasowym dorobku badawczym jego przyczynkowski charakter. Jeżeli jednak zważy się na to, że większość omawianych prac rodziła się w młodym, kształtującym się dopiero środowisku naukowym, w zasadzie bez pomocy regionalnej instytucji naukowej, można uznać te wyniki za zadawalające. Z uznaniem wypada wspomnieć o roli, jaką w dziedzinie badań nad dziejami regionu w Polsce Ludowej spełnił zespół pracowników Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego współpracujący z miejscową Stacją Naukową Polskiego Towarzystwa Historycznego oraz

⁴²⁾ Cecylia Ranko, *Pod ideowym kierownictwem PPR krzepł i rozwijał się ruch związkowy na Warmii i Mazurach*, Biuletyn Biura Historycznego CRZZ, nr 2, kwiecień—czerwiec 1962, s. 44—58.

⁴³⁾ PPR — *czołowy organizator i budowniczy nowego życia na Warmii i Mazurach w latach 1945—1948*, Olsztyn 1962, s. 39.

⁴⁴⁾ *Jakub Prawin. Wspomnienia*, Warszawa 1959, s. 168.

⁴⁵⁾ *Ludzie czynu*. Praca zbiorowa, Olsztyn 1962, s. 143.

⁴⁶⁾ Zygmunt Lietz, *Polska Partia Robotnicza na Warmii i Mazurach w latach 1945—1948*. Przewodnik po wystawie, styczeń—luty, Olsztyn 1962.

⁴⁷⁾ Roman Sobczak, *Związek Walki Młodych w województwie olsztyńskim w latach 1945—1948*. Maszynopis w OBN im. W. Kętrzyńskiego, Olsztyn.

⁴⁸⁾ Mięczysław Winnicki, *Osadnictwo ukraińskie w Olsztyńskim. Maj—grudzień 1947*. Maszynopis w OBN im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie.

⁴⁹⁾ Jan Blesiński, *Organizacja i działalność Zarządu Miejskiego w Olsztynie w latach 1945—1947*.

⁵⁰⁾ Klemens Romanowski, *Sytuacja prawna ludności rodzimej Warmii i Mazur w okresie lat 1945—1960*. Maszynopis w OBN im. W. Kętrzyńskiego — Olsztyn.

Instytutem Zachodnim w Poznaniu. Także „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, reaktywowane w 1957 r. odegrały istotną rolę w stworzeniu warunków dla zainteresowania się badaniami nad współczesną problematyką regionu. Istotny moment dla rozwoju badań w dziedzinie nauk społecznych, w tym także dotyczących historii najnowszej, miało powołanie do życia Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego. Przed jego powstaniem prace badawcze miały charakter raczej przypadkowy. Podejmowane były przez ludzi, którzy mogli je prowadzić jedynie na marginesie swej pracy zawodowej. Nie posiadały one także szerszego planu, uwzględniały przede wszystkim kierunek osobistych zainteresowań poszczególnych autorów. Ośrodek Badań Naukowych czyni starania o zapewnienie badaniom nad najnowszymi dziejami regionu oraz nad współczesnością planowego i zorganizowanego charakteru. Powołana przy Ośrodku pracownia do badań nad współczesnością ma na celu, obok prowadzenia prac badawczych oraz prac w zakresie zabezpieczenia dokumentacji, stwarzanie warunków dla kontynuowania rozpoczętych już prac indywidualnych. Organizuje konsultację naukową oraz zamierza w oparciu o analizę aktualnego stanu przystąpić do opracowania planu w zakresie potrzeb badawczych nad problematyką regionalną w okresie Polski Ludowej. Prawidłowy rozwój wysiłków badawczych wymaga nawiązania ściślejszych kontaktów ze środowiskami naukowymi, posiadającymi doświadczenie w organizowaniu i prowadzeniu badań współczesnych w różnych dyscyplinach naukowych. Czynnikiem sprzyjającym rozwojowi regionalnego środowiska badawczego są także miejscowe możliwości wydawnicze. Obok kwartalnika „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, dla publikacji wyników badań stoją otworem łamy „Rocznika Olsztyńskiego” oraz seryjnego wydawnictwa „Rozprawy i Materiały”. Czynnikiem niezbędnym dla zapewnienia celowego charakteru badań regionalnych jest określenie ich roli w badaniach ogólnopolskich oraz stosunku, w jakim winny się znajdować wobec tzw. badań centralnych.

Konkludując można pokusić się o sformułowanie następującego sądu: Olsztyn jako regionalne środowisko humanistyczne zdołał dopracować się oczywistego dorobku w dziedzinie badań nad najnowszymi dziejami regionu oraz w dziedzinie porządkowania wiedzy o tym okresie. Zostały stworzone minimalne warunki, które umożliwią kontynuowanie tych badań w przyszłości na podstawie skoordynowanego planu przy pomocy i pod kierownictwem wyspecjalizowanych placówek naukowych. Sprzyjać to będzie dalszemu rozwojowi własnej, miejscowej kadry, która będzie zdolna zadania te realizować.